

KUR'AN'DA 'İNSAN' KELİMESİ: ANLAM VE İŞARET ALANI

Fikret GEDİKLİ (*)

Öz

Bu makalede, Kur'an'ın, nüzul döneminde, dini hususlarda ve çeşitli vesilelerle gelişen sosyal olaylarda kullandığı 'insan' kelimesiyle kimi ya da kimleri kastediği konusu ele alınmıştır. Bu kelimeyle kastedilenin tespit edilmesiyle oluşan mana ile tespit edilemediği veya edilmediği durumlarda elde edilen mananın mukayesesi yapılmıştır. 'İnsan' kelimesinin kime ya da kimlere işaret ettiği mutlak olarak tespit edilememesi durumunda ilgili ayetlerin mana takdirlerinin oluşmasında bir eksiklik olup olmadığı hususu analiz edilmeye çalışılmıştır. Bununla, hem Kur'an'ın nüzul ortamında hem de geçmiş toplumalarda ortaya konulan tutum ve davranışların fâili ya da ilgisi olarak zikredilen 'insan' kelimesinin medlûlüniün tespitine dair çabanın ilgili ayetlerin manasına ne tür katkı sağlayacağı konusu da incelenmiştir. Bu anlamda nüzul ortamında gelişen olayların ya da bu olaylarla ilgisi sebebiyle tarihin herhangi bir kesitinde meydana gelen hadiselerin anlatımında kullanılan 'insan' kelimesinin delâletinin tespiti, ilgili ayetin anlamının tespitinde 'olmazsa olmaz' bir ön şart olup olmadığı ve Kur'an'ın bu yöntemi tercih sebebi konu edilmiştir. Sonuç olarak sayıca çok az olan bazı ayetler hariç, ayetlerde geçen 'insan' kelimesi ile kimin ya da kimlerin kastedildiği hususunda farklı gerekçelerle bir ittifakın olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimler: İnsan, Kastetmek, Delâlet, Anlam, Kavram.

The Word 'Human' in the Qur'an: Meaning and Indication Area

Abstract

In this article the concept of 'human' which is used in the Qur'an when it revealed about the religious subjects and the context of social events that develop in various ways in religious matters have been evaluated. Comparison has been made about the conclusion of meanings obtained from whose are meant by the terms of 'human' and

*) Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü (e-posta: fikretgedikli@gmail.com), ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2939-2661>.

meanings unattainable from whose are meant by the terms of 'human'. As a result if 'human' cannot be determined in absolute terms with whom or to whom, it has been tried to analyze whether there is a deficiency in the formation of meaning. With this, what kind of contribution contributed to the meaning of the verses have been discussed about the concepts of 'human' which used in the Qur'an sent on period about the religious subjects and the context of social events that develop in various ways in religious matters. In this sense, the detection of stated word in any historical section or in the period of Qur'an sent of whose are meant by the terms of 'human' and to whom they are pointing have been discussed whether it is a necessary precondition or not. Besides, the reason is why The Qur'an chooses this method has been discussed. As a result except some verses, it has come to the conclusion that there is no alliance with different reasons for who or what is meant by 'human'.

Keywords: Human, Mean, Indication, Meaning, Concept.

Giriş

Kur'an-ı Kerim'de kırk üç ayette altmışaltı defa geçen 'insan' 'الانسان' kelimesinin kime ya da kimlere delalet ettiğine dair rivayetlere ve klasik tefsir müktesebatına baktığımızda çok yönlü ve farklı bilginin varlığından söz edebiliriz. Bu bilgiler ifade ettikleri içeriklere göre bir tasnife tabi tutulduğunda dört ana başlık halinde incelenebilir; ancak böyle bir tasnifi yapabilmemizin rivayet ve yorumlar açısından hayli güç olduğundan da bahsetmek gerekir. Bu güçlük, ayet metninin kendisiyle değil, o ayete ilişkin rivayetlerde ve yorumlarda 'insan' kelimesinin medlûlüne dair bilginin çok yönlü ve farklı oluşu sebebiyledir. Çok yönlü ve farklı olan bu bilgiyi bir zorluk sebebi olarak belirtme ihtiyacı, bunun negatif bir durum oluşuyla değil, çalışmanın doğasında böyle bir keyfiyetin varlığına dikkat çekmekle ilgilidir. Zira bazı ayetlerde geçen 'insan' kelimesi ile kimin kastedildiğine yönelik olarak kimi âlimler 'mümin insan', kimi âlimler 'kâfir insan' kimi âlimler ise 'insanoğlu' şeklinde yorum ve değerlendirme yapmaktadırlar. Hal böyle olunca kırk üç ayette altmışaltı defa geçen 'insan' kelimesinin medlûlüne yönelik tasnif de hayli zor olmaktadır. Böylesi bir zorluğa rağmen ayetleri belli başlıklar halinde incelemenin maksudu daha iyi ifade edeceğimizi düşünüyörüz.

Araştırdığımız kadarıyla bu konuya ilişkin müstakil herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Ancak tefsirlerde 'insan' kelimesinin geçtiği hemen hemen tüm ayetlerde özel olarak 'insan' kelimesiyle kimin ya da kimlerin kastedilmiş olabileceğine dair rivayet ve yorumun varlığından söz edebiliriz. Buradan hareketle Kur'an-ı Kerim'de 'insan' kelimesinin geçtiği ayetleri çalışmamıza konu ederek bunlarla ilgili manaları bir araya getirdik. Bunun amacı, Kur'an-ı Kerim'de geçen 'insan' kelimeleri ile kimin ya da kimlerin kastedildiğinin tespitinin yapıldığı istatistiki bir çalışma yapmak değil; 'insan' kelimesinin kime delalet ettiği ilgili ayetleri anlamada 'olmazsa olmaz' gibi bir ön şart olup olmadığını ve Kur'an'ın bu yöntemi tercih sebebini araştırmakla ilgilidir. Özellikle dört numaralı başlık altında, sadece dipnotlarla tasnifin, maksadı ifade etmede zayıf ve desteksiz kalacağı

düşüncesiyle istatistikî bir görünüm vermesine rağmen incelemeye çalıştığımız konuyu temellendirebilmek için o hususla ilgili tüm ayetler, rivayet ve yorum tercihleri ile beraber verilmiştir.

Çalışmamıza konu edilen ayetlerle ilgili olarak tefsir kaynaklarında yer alan rivayet ve yorum tercihlerine göre müfessirler tarafından takdir edilen manaların tutarlı ya da tutarsız olduğunun tespitine kısmen yer verilmiş olsa da çalışmanın önceliği bu değildir. Ayetlere ilişkin bu mana takdirleri rivayetlere, müfessirler tarafından yapılan yorumlara ve metin içi bağlama muvafıklık açısından tek tek değerlendirilebilir; ancak muvafıklık denilen ilke de sonuçta pür nesnellik barındırmadığı için bu durumda da özneliğin olması kaçınılmazdır. Hatta denilebilir ki yorum farkı, eldeki bilginin mahiyetini değiştirebilme gücüne sahip olabilir. Dolayısıyla bu durumları da göz önüne alarak konumuz olan ayetlerde yer alan 'insan' kelimesinin içeriklendirilmesine yönelik olarak yöntemin nasıl olması gerektiğinden bahsetmek gerekir. Bu bağlamda ilgili başlıklar altında da ele alınacağı üzere öncelikle Kur'an'da geçen 'insan' kelimesinin anlamlarına yönelik kategorik bir yaklaşımdan uzak durulmasının isabetli olacağını ifade edebiliriz. Konumuzla ilgili ayetlerde yer alan 'insan' kelimesine yönelik olarak müfessirlerin çoğunun tercih ettiği yorumda ısrar etmenin gerekliliğinden; ihtilafı olanlarda ise yine müfessirlerin çoğunluğunun tercih ettiği manaların tutarlı olabileceğinden bahsetmek gerekir. Burada çoğunluğun tercih ettiği manaya vurgu yapmamızın nedeni, ölçütün kayıtsız şartsız çoğunluğun tercih ettiği manaya göre olması gerektiğinden değil; belli bir öznellik oranı içerse de bu manaların rivayet, bağlam ve dilsel analizler açısından uyum arz etmesi sebebiyledir. Buradan hareketle kırk üç ayette altmışaltı defa geçen 'insan' kelimesi incelendiğinde kaynak ve müfessirlere göre bunlarla mümin, kâfir ve insanoğlunun kastedildiği anlaşıl-maktadır.

1. İnsan Kelimesinin 'Mümin Kişi' Olarak Yorumlandığı Ayetler

Tefsir kaynaklarındaki rivayet ve yorumlara baktığımızda Kur'an-ı Kerîm'de iki ayette iki defa geçen 'insan' kelimesiyle mümin insanın kastedildiğini görmekteyiz. Bunlardan birincisinde¹ geçen 'insan' kelimesi ile Hz. Âdem'in kastedildiği ifade edilmiştir.²

1) 15/el-Hicr/26.

2) Mukâtil bin Süleyman, Ebûl-Hasen Mukâtil b.Süleyman el Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b.Süleyman*, nşr. Abdullah Mahmud eş-Şahhâte, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, Trz, C.2, s.202; et-Taberî, Ebu Cafer İbn-i Cerir, Tah. Mahmut ve Ahmet Muhammed Şakir, *Câmiu'l-Beyân an-Te'vîli'l-Kur'ân*, Daru'l Mearif, Mısır, 1968, C.17, s.95; el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Meâlimû't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l Arabiyye, Beyrut, 1995, C.4, s.378; Mekkî bin Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bülüğî'n-Nihâye fî İlmi Meâni'l- Kur'ân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni Ulûmihi*, Mecmûu Buhûsi'l-Kitâbi ve s'Sünneti, Beyrut, 2008, C.6, s.3885; İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip, *el-Muharreru'l-vecfz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz*, Dâru'l- Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2001, C.3, s.358; İbnû'l Cevzî, Ebû'l-Ferec, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1422, C.2, s.532; el-Mâverdi, Ebu'l- Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket*

Hatta bazı müfessirlere göre ayette geçen ‘insan’ kelimesiyle Hz. Âdem’in kastedildiği hususunda icmanın varlığından söz edilmiştir.³ Diğer ayetin⁴ ise Sa’d bin Ebî Vakkas hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir.⁵ *Kurtubî*, (ö.671/1273) bazı müfessirlerin el-Ankebût 29/8. ayetinde bahsedilen kişiyle bu ayetteki kişi aynı olduğu için ayette kastedilen ‘insan’ın Sa’d bin Ebî Vakkas olduğunu söylediğini aktarmış ve doğru olan görüşün de bu olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, yapılanlar dikkate alındığında ayette geçen ‘insan’ın Hz. Lokman’ın oğlu olduğu da söylenmiştir.⁶ Rivayet ve yorumlar çerçevesinde, kimliği hakkında farklı görüş olsa bile ayette ‘insan’ ile kastedilenin ‘mümin insan’ olduğu hususunda görüş birliği olduğu ifade edilebilir.

2. İnsan Kelimesinin ‘Kâfir Kişi’ Olarak Yorumlandığı Ayetler

Kaynaklarımızdaki rivayet ve yorumlara göre Kur’an-ı Kerim’de beş ayette altı defa geçen ‘insan’ kelimesiyle kâfir insan kastedilmektedir. Bu ayetlerle ilgili rivayet ve yorumlar şöyledir: İbn Abbas’a göre Yâsîn 36/77. ayetindeki ‘insan’dan maksat Abdullah bin Ubey; Said bin Cübeyr’e göre As bin Vâil; Hasan-ı Basrî’ye göre Ubey bin Halef⁷ ayrıca Ubey bin Halef⁸ ya da Ümeyye bin Halef olduğu rivayet edilmiştir.⁹ Öte yandan

ve'l Uyûn, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, Trz, C.3, s.157; İz bin Abdusselam, Ebû Muhammed Abdil Azîz bin Abdisselam. *Tefsîru’l-Kur’ân*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, C.2, s.174; el-Vâhidî, Ali b. Ahmed, *el-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, Dâru’l-Kalem, Beyrut, 1415, C.1, s.591; en-Nesefî, Ebu’l-Berekât, Abdullah b. Ahmed, *Tefsîru’n-Nesefî* (el-Medârik), Dâru Kahraman, İstanbul, 1984, C.2, s.188; el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’an*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, C.10/21; Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman bin Muhammed, *el-Cevâhiru’l Hisân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, 1418, C.3, s.399; el-Mahallî, Ebû Abdillâh Celâluddîn Muhammed-es-Suyutî, Ebu’l-Fazl Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tefsîru’l-Celâleyn*, Daru’l-Hadis, Kahire, Trz, C.1, s.340.

- 3) er-Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Daru’l Mearif, Mısır, Trz, C.19, s.137; İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer bin Ali bin Âdil, *el-Lübâb fî Ulûmi’l-Kitâb*, Dâru’l- Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, 1998, C.11, s.450.
- 4) 31/Lokmân/14.
- 5) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.55; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, C.4, s.348; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1/848; İbnû’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.3, s.431.
- 6) et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C.20, s.139; el-Kurtubî, *el-Câmi*, C.14, s.63; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu’l-Kadîr*, Dâru’l- Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1414, C.4, s.274.
- 7) et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C.20, s.554; ez-Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Serî, *Me’âni’l-Kur’an ve İrâbuhu*, Dr. Abdulcelil Abduh Şiblî, Dâru’l-Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, 1408, C.4, s.295; el-Kurtubî, *el-Câmi*, C.15, s.57.
- 8) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.130; Semerkandî, Ebu’l-Leys Nasr bin Muhammed bin Ahmed, *Bahr’ul-Ulûm*. Trz, C.3,s.132; İbn Ebû Zemenîn, Tahkik: Ebu Abdillâh Hasab bin Akkâşe, *Tefsîru’l-Kur’ân-i’l-Azîz*, el-Fârûk’ul-Hadîse, Kahire, 2002, C.4, s.53; el-Beğavî, *Meâlimû’l-Tenzîl*, C.7, c.28; El-Mâverdî, *en-Nüket*, C.5, s.33; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.904.
- 9) Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.9, s.6070.

Said bin Cübeyr'in İbn Abbas'tan naklettiğine göre ayet şu beş kişiden birisi hakkında nazil olmuştur: Bunlar, As bin Vâil, Abdullah bin Ubey bin Selûl, Ebû Cehîl bin Hişâm, Ümeyye bin Halef, Mücahid, Katâde ve cumhura göre Ubey bin Halef'tir.¹⁰

Yüce Allah'ın kâfirlerin adetlerinden bahsettiği¹¹ ez-Zümer 39/8. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle kâfir olan Ebû Huzeyfe bin el-Muğîre¹², Utbe bin Rebîa ya da Ebû Cehîl'in¹³ kastedildiği ifade edilmiştir. Ayette geçen 'insan'ın Allah'a ortak koştuğundan hareketle¹⁴ 'kâfir insan'ın kastedildiği de ifade edilmiştir.¹⁵ Öte yandan ayette geçen 'zarar' kelimesi ister bedene, ister mala, ister aile bireylerine ilişkin olsun, iyi olmayan tüm haller için geçerli olduğu gerekçesiyle ayetteki 'insan' ile kimin kastedildiği hususunda bir kayıt koymanın doğru olmadığı, dolayısıyla bütün kâfirler hakkında nazil olduğu da söylenmiştir.¹⁶

el-Fussilet 41/49. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle Nadr İbn'ul- Hâris, Velid bin Muğîre ya da Utbe bin Rebîa'nın kastedildiği ifade edildiği gibi¹⁷ ayetin Kureyş kâfirlerinin¹⁸ ya da genel olarak kâfir insanın sıfatından bahsedildiğinden¹⁹ hareketle belirli bir isim değil 'kâfir insan'ın kastedildiği de ifade edilmiştir.²⁰

10) İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.3, s.533.

11) Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Daru'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, C.8, s.663.

12) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.166; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.7, c.110.

13) İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.9; İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbi, Tah: Abdullah Hâlidî. *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 2015, C.2, s.217; Ebû Hayyân, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1420, C.9, s.187; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.171.

14) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.4, s.521.

15) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.15, s.237; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.7, c.110; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.930.

16) er-Râzî, *et-Tefsîru'l- Kebir*, C.26, s.427; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.171.

17) es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.232; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.22; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.15, s.372; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.5, s.146.

18) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.22; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.15, s.372; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.5, s.146.

19) ez-Zemahşerî, Ebû'l Kâsım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, Trz, C.4, s.205; Ebûssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru'l-Mushaf, Kahire, Trz, C.8, s.18.

20) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.203; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.21, s.490; es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.232; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.7, c.178; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.5, s.188; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.958; İz bin Abdüsselam, *Tefsîru'l-Kur'an*, C.3, s.135; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.56; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.241.

Velid bin Muğire, Utbe bin Rebia, Şeybe bin Rebia ya da Umeyye bin Halef'in kastedildiği söylenen²¹ el-Fussilet 41/51. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle kâfir insan cinsinin bazı fertlerinin kastedildiğini ifade edenler olduğu gibi²² isim belirtmeksizin kâfir insanın kastedildiğini ifade edenler de olmuştur.²³

Utbe bin Ebû Leheb'in kastedildiği söylenen²⁴ Abese 80/24. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle yüce Allah'ın birliğini inkâr eden 'kâfir insan'ın kastedildiği söylenmiştir.²⁵

el-Fecr 89/23. ayetinde geçen 'insan' kelimesi ile de Ümeyye bin Halef'in²⁶, 'kâfir insan'ın veya bütün gayretini dünyaya teksif eden kimselerin kastedildiğini²⁷ ifade edenler olduğu gibi isim belirtmeksizin kâfir insanın kastedildiğini ifade edenler de olmuştur.²⁸ Dolayısıyla zikri geçen altı ayette kastedilenin kimliği ile ilgili ihtilaf olsa da 'insan' kelimesi ile 'kâfir insanın' kastedildiği hususunda görüş birliği olduğu veya farklı bir görüşün olmadığı görülmektedir.

Bu başlık altında değinilmesi gereken bir hususta te'vil ehlinde bazıların, Kur'an'da geçen bütün 'insan' kelimeleriyle 'kâfir insan'ın kastedildiğini söyledikleri iddiasıdır. Bu hususla ilgili olan Yûnus 10/12. ayetinde geçen 'insan' kelimesinin medlûlüne yönelik yapılan değerlendirmeler şöyledir: Ayette geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin 'kâfir insan' olduğu söylendiği gibi²⁹ İbn Abbas ve Mukatîl'in dediğine göre Ebu Huzeife; Ata'nın dediğine göre ise Utbe bin Rebia veya Velid bin Muğire olduğu da söylenmiştir.³⁰ Yine ayetteki 'insan'ın cins isim olduğunu belirtenler olduğu gibi³¹ insanlardan kötü ahlaklı olanlara yönelik bir yerme olduğu da belirtilmiştir.³²

İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) bu ayetle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "Bazı te'vil ehli Kur'an'da geçen bütün 'insan' kelimeleriyle 'kâfir insan'ın kastedildiğini söylemiştir. İnşikâk 84/6, el-İnfîtar 82/6 ve el-Asr 103/1-2 ayetleri de bu cümledendir. Ancak Yunus 10/12. ayette geçen 'insan' kelimesi ile 'kâfir insan'ın kastedildiğini bilmiyoruz. Ayette

21) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.15, s.372.

22) Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.4, s.599.

23) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.21, s.490; es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.233; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.10, s.6545; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.5, s.188; el-Vâhidî, *el-Vecz*, C.1, s.959; İbnü'l Cevzî, *Zâdî'l-Mesîr*, C.4, s.56; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.15, s.372; Mahhallî ve Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.637.

24) Mukâtîl, *Tefsîru Mukâtîl*, C.4, s.187; İbnü'l Cevzî, *Zâdî'l-Mesîr*, C.4, s.402.

25) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.226.

26) Mukâtîl, *Tefsîru Mukâtîl*, C.4, s.215; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.8, s.421.

27) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.56.

28) el-Vâhidî, *el-Vecz*, C.1, s.1201; Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.807; İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, C.30, s.335.

29) es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.2, s.106; el-Vâhidî, *el-Vecz*, C.1, s.491; İz bin Abdüsselam, *Tefsîru'l-Kur'ân*, C.2, s.247; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.2, s.9; Mahhallî ve Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.267.

zikredilenler dikkate alındığında mümin insan da ayetin hitabının kapsamına dâhildir; zira müminler de zor durumda Allah'a dua ederek yalvarabilir; sıkıntısından kurtulduğunda duayı ve yalvarmayı bırakabilir. Bu sebeple ayette geçen 'insan' kelimesi mümini de kapsamaktadır."³³

Râzî (ö. 606/1210) ise ayetle ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır: "Ayette geçen 'insan'la kimin kastedildiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Bununla kâfir kimsenin kastedildiğini söyleyenler olmuştur; ancak bazı müfessirler de Kur'an'da 'insan' kelimesinin geçtiği her yerde, 'kâfir insan'ın kastedildiğini söylemiştir.³⁴ Bu doğru değildir; çünkü başka bazı ayetlerin³⁵ şümûlüne müminlerin de dâhil olduğunda şüphe yoktur. Dolayısıyla [bu iddianın sahiplerinin] sözleri tutarlı olmaktan uzaktır; [böylesi bir iddia] muhaldir. Doğru olan şudur: Başında ل/el takısı bulunan müfred lafız, burada olduğu gibi önceden zikredilen bir şey varsa ona hamledilir; yoksa ilgili kelimeyi kapalıktan kurtararak kapsamlı bir mana olan 'istiğrak' kabul etmek gerekir. Bu ayetteki 'insan' kelimesiyle 'kâfir insan'ın [kastedilmiş olması ise daha uygundur]. Ancak elbette ki ayette bahsi geçen hususun mümin insana yakışmadığını [belirtmek gerekir]."³⁶

Kurtubî (ö. 671/1272) ise ayetle ilgili şu yorumu yapmıştır: "Ayette sözü edilen 'insan'dan kastın, kâfir insan olduğu söylenmiştir. Diğer bir görüşe göre de bundan kast, müşrik Ebu Huzeyfe bin el-Muğîre'dir. Ayetin manası ise 'insan darlık ve sıkıntı anında yanı üzere yatarken, otururken veya ayakta iken bize dua eder.' demektir. Yani insan her halinde dua edebilmektedir; çünkü insan, genellikle bu üç halden birinde bulunur. 'Biz onun sıkıntısını giderdiğimiz zaman' bu defa [kimileri] küfrüne devam edebilmektedir. Ancak muvahhid fakat iyiliklerine günahı karıştıran bazı kimseler de böyle [davranabilmektedir]. Dolayısıyla böylesi kimseler de darlık ve sıkıntıları giderildiğinde günah işlemeye devam edebilirdi. Bu itibarla ayetteki 'insan' hem kâfiri hem de mümini içermektedir."³⁷

Müfessir İbn Âdil (ö. 775/1373) ise ayetle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Ayette geçen 'insan'ın kâfir Huzeyfe bin Muğîre ya da muayyen bir şahıs olduğu ifade edilmiştir. Ayette bahsi geçen haller, genel kabul edilerek sahih olan görüşün buradaki 'insan'ın cins isim olduğu söylenmiştir. Diğer müfessirler ise Kur'an'da 'insan' kelimesinin geçtiği her yerde, bununla 'kâfir insan'ın kastedildiğini söylemişlerdir. Bu, batıl bir

30) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.2, s.92; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.2, s.319.

31) ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf*, C.2, s.332.

32) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.3, s.109.

33) Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, C.6, s.16.

34) Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, C.6, s.16; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.17, s.221; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.10, s.278.

35) 23/*el-Mü'minûn*/12; 50/*Kâf*/16; 76/*el-İnsân*/1; 84/*el-İnşikâk*/6.

36) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.17, s.221.

37) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.8, s.317.

görüştür; şu ayetler de³⁸ bunun delilidir. Bu ayetlerde geçen ‘insan’ kelimesine müminlerin dâhil olduğunda şüphe yoktur. Aslolan, başında أَل /el takısı bulunan müfred lafız, burada olduğu gibi önceden zikredilmiş bilinen bir şey varsa ona; yoksa ilgili kelimeyi kapalılıktan kurtararak ‘istiğrak’ yani kapsamlılık manasına hamletmektir.”³⁹

Diğer taraftan Kur’an-ı Kerîm’de ‘insan’ kelimesinin geçtiği her yerde ‘kâfir insan’ın kastedildiği değerlendirmesi meallere de yansımış; aynı iddia bu kaynaklar vasıtasıyla dile getirilmiştir.⁴⁰ Oysa görüşlerini ifade etmeye çalıştığımız her üç müfessir de, ‘bazı müfessirlerin’ böyle söylediğini ifade etmiş; ancak kimler olduğundan ve hangi bilgiye dayanarak bunu söylediklerinden bahsetmemişlerdir. Kaldı ki her üç müfessir de Kur’an’da geçen tüm ‘insan’ kelimeleriyle kâfir insanın kastedildiğini söylemenin tutarlı bir yönü olmadığını hatta bazıları batıl olduğunu söylemiş; Yunus 10/12. ayette geçen ‘insan’ kelimesiyle kastedilenin kim olduğu hususunda farklı görüş belirtmişlerdir. Aslında Kur’an-ı Kerîm’de ‘insan’ kelimesinin geçtiği her yerde, bununla ‘kâfir insan’ın kastedildiğini söyleyen kimsenin olmaması gerekir. Zira bu ayette ve yukarıda ‘kâfir insan’ın kastedildiğine ilişkin olarak detaylarını verdiğimiz beş ayetin dışındaki ayetlerle ‘insan’ kelimesiyle ‘kâfir insan’ın kastedildiğini söyleyenler olduğu gibi tercihe şayan görüş olarak insanoğlunun kastedildiğini söyleyenler de mevcuttur. Kaldı ki mümin kişinin kastedildiğine yönelik olarak yukarıda müfessirlerin görüşlerini verdiğimiz Hicr sûresinin 26. ve Lokmân sûresinin 14. ayetlerinde kâfir insanın kastedildiğine yönelik bir kayda rastlamadık. Dolayısıyla buradan hareketle bile bütün ayetlerdeki ‘insan’ kelimesiyle ‘kâfir insan’ın kastedildiğini söyleyebilmenin tutarlı bir delili yoktur.

3. İnsan Kelimesinin ‘İnsanoğlu’ Olarak Yorumlandığı Ayetler

Tefsir kaynaklarımızdaki rivayet ve yorumlara göre Kur’an-ı Kerîm’de beş ayette altı defa geçen ‘insan’ kelimesiyle ‘insanoğlu kastedilmektedir. Bu ayetlerle ilgili rivayet ve yorumlar ise şöyledir: Yûsuf 12/5. ayetindeki ‘insan’ kelimesinin Âdem ve onun soyunu ifade eden cins isim olduğu söylenmiştir.⁴¹ Şeytan’ın Âdem ve onun soyuna düşman olduğu⁴² ifade edilen el-İsrâ 17/53. ayetinde bahsi geçen ‘insan’ kelimesiyle insanoğlu kastedilmektedir.⁴³ Yine el-Kıyâmet 75/13. ayetinde de insanoğlunun dünyada yapmış ol-

38) 23/el-Mü’minûn/12; 50/Kâf/16; 76/el-İnsân/1; 84/el-İnşikâk/6

39) İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.10, s.278.

40) Öztürk, Mustafa, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.283, 221 nolu dipnot; s.388, 299 nolu dipnot; s.411, 315 nolu dipnot.

41) et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C.15, s.558; Bikâî, *Nazmu’d-Dürer*, C.10, s.18.

42) et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C.17, s.469; İbn Kesîr, Ebu’l-Fida İsmail, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1961, C.5, s.87.

43) İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, C.3, s.464; er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebir*, C.20, s.55; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.12, s.311; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, C.3, s.280.

duğu iyi ve kötü adına her ne yapmışsa ahirette onu takdim edeceğinden⁴⁴; aynı zamanda insanoğlunun da⁴⁵ bu duruma şahitlik edeceğinden bahsedilmektedir.⁴⁶

Öte yandan el-İnsan 76/2. ayetinde geçen 'insan' kelimesinin cins isim olmakla beraber Hz. Âdem'i kastetme ihtimalinden bahsedilse de⁴⁷ müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından hilafsız cins isim olarak insanoğlunu işaret ettiği ifade edilmiştir.⁴⁸ Yine el-Alak 96/2. ayetindeki 'insan' kelimesinin cins isim olduğu dolayısıyla insanoğlunu ifade ettiği belirtilmiştir.⁴⁹

4. İnsan Kelimesiyle Kimin Kastedildiği Hususunda İhtilaf Edilen Ayetler

Kaynaklarımızdaki rivayet ve yorumlara göre Kur'an-ı Kerim'de otuz bir ayette elli iki defa geçen 'insan' kelimesiyle de kimin ya da kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf edilmiştir. İhtilaf edilen bu ayetleri, 'insan' kelimesinin anlam ve işaret alanını daha anlaşılır kılmak adına tematik bir tasnifle dört alt başlık halinde vermenin daha yararlı olacağını düşünüyoruz.

• 'İnsan'ın Nankörlüğüne Vurgu Yapan Ayetler

Hûd 11/9. ayetindeki 'insan' kelimesiyle Velid bin Muğîre ya da Abdullah bin Ebî Ümeyye el Mahzumî'nin yani kâfir insanın kastedildiğini ifade edenler olduğu gibi⁵⁰ bütün kâfirleri içeren cins isim olduğunu ifade edenler de olmuştur.⁵¹ Ferra (ö. 207/823), Hud sûresinin 11. ayetindeki '*Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir.*' ifadesinin isti'nafiyeye olduğunu ve aynı sûrenin 9. ayetinde geçen 'insan' kelimesinin de

44) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.98; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.8, s.277.

45) 75/*el-Kiyâmet*/14.

46) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.8, s.277.

47) Beydâvî, Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî, *Envârut'-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1996, C.5, s.269.

48) el-Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed, *Lübabu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzîl*, Dâru'l- Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, Trz, C.4, s.376; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.576; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.5, s.527; Bikâî, *Nazmu'd-Dürrer*, C.21, s.124; Mahhallî ve Suyûtî, *Tefsîru'l- Celâleyn*, C.1, s.781; İbn Âşûr, *Tefsîru't- Tahrîr ve't-Tenvîr*, C.29, s.373.

49) Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C.10, s.577; es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.598; Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l Beyân an Tefsîri'l-Kur'an*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 2002, C.5, s.608; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.466; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.119; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.5, s.325; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.496; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, C.10, s.507; Bikâî, *Nazmu'd-Dürrer*, C.22, s.155; Mahhallî ve Suyûtî, *Tefsîru'l- Celâleyn*, C.1, s.814; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.5, s.571; el-Kâsımî, Muhammed Cemaluddin, *Tefsîru'l-Kâsımî*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabîyye, Şam, 1957, C.9, s.508.

50) Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C.6, s.16; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.9, s.10,11; Mahhallî ve Suyûtî, *Tefsîru'l- Celâleyn*, C.1, s.285.

51) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.15, s.256; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.2, s.551.

‘insanlar’ manasında olduğunu; dolayısıyla hem mümini hem de kâfiri kapsadığını ifade etmiştir. Diğer bazı müfessirler de aynı görüştedir.⁵² Râzî ise ayetteki ‘insan’ kelimesi ile ilgili olarak şu iki görüşten bahsetmiştir: “Birinci görüşe göre ayetteki ‘insan’ ile kâfir insanın kastedildiği söylenmiştir; zira başında اَلْءَلءَلء takısı bulunan müfred lafız, aksi bir karine yoksa daha önce bahsi geçen kelime ne ise ona hamledilir. Bu ayette de aksine bir karine olmadığından ‘insan’ kelimesinin daha önce bahsi geçen ‘kâfir insan’a hamledilmesi gerekir. Diğer taraftan ayette ‘insan’a yönelik mezkûr sıfatlar, ancak kâfire uygun sıfatlardır; zira yüce Allah ayette bu insanı ‘ümitsiz’ biri olarak sıfatlandırmıştır ki bu da ‘kâfir insan’ın sıfatıdır. Keza diğer bazı ayetlerde⁵³ de ‘insan’ için sayılan mahzurların müminler için uygun olan sıfatlar olmaması dolayısıyla âyetteki istisnanın ‘istisnayı munkatî’ olarak kabul edilmesi gerekir. İkinci görüşe göre ise ayetteki ‘insan’ bütün insanları ifade etmektedir; zira ayette ‘göğüs gerip dinen güzel iş yapanlar’ istisna edilmiştir; istisna ise, ilgili kelimenin kapsamına dâhil olmayanları o kelimenin kapsamı dışında bırakmak için yapılır. Ayette mutlak olarak zikredilen ‘insan’ kelimesinin kapsamına mümin ve kâfir bütün insanlar dâhildir. Şu ayetler⁵⁴ de bu cümledendir. Bu hususta bizim görüşümüz de budur.”⁵⁵

İbrâhîm 14/34. ayetinde geçen ‘insan’ kelimesi ile kastedilenin İbn Abbas’a göre Ebu Cehîl⁵⁶ ya da isim belirtmeksizin ‘kâfir insan olduğunu ifade edenler olduğu gibi⁵⁷ cins isim olduğunu ifade edenler de olmuştur.⁵⁸

İsra sûresi 67. ayetinde geçen ‘insan’ın hassaten ‘kâfir insan’ olduğunu ifade edenler olduğu gibi⁵⁹ cins isim olduğunu ifade edenler de olmuştur.⁶⁰ Öte yandan ayette geçen ‘in-

52) el-Ferrâ, Ebû Zekerıyya Yahya b. Ziyâd, *Me’âni’l-Kur’an*, Dâru’l- Kütübî’l İlmiyye, Beyrut, 1983, C.2, s.5; ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’an*, C.3, s.41; Seâlibî, *el-Cevâhiru’l Hisân*, C.3, s.274; Bikâî, *Nazmu’d-Dürer*, C.9, s.242; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, C.2, s.551.

53) 11/*Hud*/10; 12/*Yûsuf* /87; 28/*el-Kasas*/76.

54) 103/*el-Asr sûresi*/1-3; 70/*el-Meâric*/23.

55) er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, C.17, s.321, 322.

56) İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.2, s.514; el-Kurtubî, *el-Câmi*, C.9, s.367.

57) ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’an*, C.3, s.164; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’an-i’l-Azîz*, C.2, s.371; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.584; Mahhallî ve Suyûtî, *Tefsîru’l- Celâleyn*, C.1, s.335.

58) ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’an*, C.3, s.164; Mekki bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.5, s.3822; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, C.3, s.340; er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, C.19, s.100; el-Kurtubî, *el-Câmi*, C.9, s.367; en-Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî*, C.2, s.175; Seâlibî, *el-Cevâhiru’l Hisân*, C.3, s.384.

59) ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’an*, C.3, s.251; es-Semerkandî, *Bahr’ul-Ulûm*, C.2, s.320; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’an-i’l-Azîz*, C.3, s.31; Mekki bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.6, s.4247; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.456; İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.4, s.179; en-Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî*, C.2, s.210; Tantavî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru’l-Vasîd li’l-Kur’an’il-Kerîm*, Dâru Nahza, Kahire, 1997, C.1, s.2655.

60) İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, C.4, s.259; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, C.5, s.96; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.1, s.910; Seâlibî, *el-Cevâhiru’l Hisân*, C.3, s.411; Tantavî, *et-Tefsîru’l-Vasîd*, C.1, s.2655.

san' ile hassaten kâfir insanın kastedildiğini söylemenin doğru olmadığını ifade edenler olduğu gibi⁶¹ ayette özelliği belirtilen zata bir gönderme olduğunu ifade edenler de olmuştur.⁶² İsrâ sûresi 83. ayetinde geçen 'insan' kelimesi ile kastedilenin de isim belirtmeksizin 'kâfir insan' olduğunu söyleyenler olduğu gibi⁶³ Velid bin Muğîre olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁶⁴ Ancak insanın amacına ulaştığında gururuna yenik düşüp Allah'tan uzak bir şekilde gaffete dalabileceğinden hareketle ayetteki 'insan'ın insan cinsini ifade ettiği de söylenmiştir. Alak suresinin 6 ve 7. ayetleri de bu görüşe delil gösterilmiştir.⁶⁵

Hac sûresinin 66. ayetindeki 'insan'dan maksadın İbn Abbas'a göre Esved bin Abdu'l-Esed, Ebu Cehîl bin Hişâm, Âs bin Hişâm ve Ubey bin Halef gibi öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden müşriklerden bir grup olduğu ifade edilmiştir.⁶⁶ Çoğu kere insanın nimetlere karşı nankör olması dolayısıyla Cenab-ı Hakk'ın ayette böyle buyurduğu ifade edilmiş; delil olarak da es-Sebe' 34/13. ayeti gösterilmiştir.⁶⁷ Bunun yanında ayetteki 'insan' kelimesi ile bütün inkâr edenlerin kastedildiğini söylemenin daha doğru olduğunu ifade edenler de olmuştur.⁶⁸ Diğer taraftan ayetteki 'insan' kelimesi ile insanoğlunun kastedildiğini söyleyenler olduğu gibi⁶⁹ insan cinsinin bazı fertlerinin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur.⁷⁰

el-Ahzâb 33/72. ayetinde geçen 'insan' kelimesinin Hz. Âdem olduğunu söyleyenler olduğu gibi⁷¹ bütün insanlar olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁷² Ayette geçen 'Onu insan yükledi.' ifadesinin 'Ona insan hıyanet etti.' demek olduğundan hareketle ayetteki

61) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.4, s.259.

62) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.2, s.267; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.21, s.371; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.3, s.438; Bikâî, *Nazmu'd-Düer*, C.5, s.87; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, C.4, s.213; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.4, s.332.

63) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.2, s.272; es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.2, s.326; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ân-i'l-Azîz*, C.3, s.37; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.5, s.123; Mekki bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.6, s.4276; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.645.

64) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.10, s.321.

65) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.21, s.390.

66) Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C.7, s.438; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.740; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.3, 169; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.3, s.248; Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.443.

67) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.12, s.93.

68) İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.14, s.142.

69) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.18, s.678.

70) Ebüssuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, C.6, s.118.

71) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.95; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.20, s.338; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ân-i'l-Azîz*, C.3, s.415; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.6, s.381,382; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.4, s.430; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.875; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.260; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.15, s.597; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.1, s.561; Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.561.

72) el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.4, s.430; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.260; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.4, s.361.

‘insan’ın kâfir ve münafığı ifade ettiğini belirtenler olduğu gibi⁷³ insanların çoğunu ifade ettiğini belirtenler de olmuştur.⁷⁴ Ayrıca Hasan-ı Basrî, emanetin gereğini yapmadıklarından dolayı ayetteki ‘insan’ın kâfir ve münafığı ifade ettiğini, belirtmiştir.⁷⁵

ez-Zümer 39/49. ayetindeki ‘insan’ kelimesi ile kastedilenin tüm insanlar değil, kâfir Ebû Huzeyfe ya da Ebu Cehîl olduğunu söyleyenler olduğu gibi⁷⁶ tüm küfür ehli olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁷⁷ Ayetteki ‘insan’ın cins isim olduğunu ifade edenler olduğu gibi⁷⁸ kötü vasıfları haiz insan olduğunu ifade edenler de olmuştur.⁷⁹

eş-Şûrâ 42/48. ayetindeki ‘insan’ kelimesiyle Ebu Cehîl’in⁸⁰ ya da Mekke kâfirlerinin kastedildiğini ifade edenler olduğu gibi⁸¹ ‘insanoğlu’nun kastedildiğini ifade edenler de olmuştur.⁸² Ayrıca bütün kâfirlerin kastedildiğini söyleyenler olduğu gibi⁸³ cins isim olduğunu; ancak bir kişinin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur.⁸⁴

ez-Zuhuruf 43/15. ayetinde geçen ‘Melekler Allah’ın kızlarıdır.’ ifadesinin ‘Bu kâfirler çok nankördür.’ demek olduğundan ayette geçen ‘insan’ın kâfirler olduğu belirtilmiştir.⁸⁵ Ayetteki ‘insan’ın cins isim olduğu; ancak bazı insanların kastedildiği de söylenmiştir.⁸⁶

73) el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.6, s.381,382.

74) Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, C.15, s.425.

75) ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, C.4, s.238.

76) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.173; es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.190; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.5, s.33; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.22; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.15, s.266; İzz bin Abdüsselam, *Tefsîru'l-Kur'ân*, C.3, s.102.

77) es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.190.

78) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecz*, C.4, s.536; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.5, s.45; Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.613; Ebüssuûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, C.7, s.258; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.4, s.537.

79) Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, C.8, s.692.

80) İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ân-i'l-Azîz*, C.4, s.173; es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.249.

81) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.212.

82) el-Ferrâi, *Me'âni'l-Kur'ân*, C.3, s.26; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.4, s.232; en-Neseîfî, *Tefsîru'n-Neseîfî*, C.3, s.260; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.7, s.216; es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.249.

83) es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.249.

84) Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.10, s.6615; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.69; Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, C.17, s.349.

85) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.215; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.21, s.578; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ân-i'l-Azîz*, C.4, s.179; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.10, s.6630; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.74; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.16, s.69; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.5, s.88; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.4, s.629; en-Neseîfî, *Tefsîru'n-Neseîfî*, C.3, s.267.

86) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecz*, C.5, s.49; Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, C.17, s.399.

Abese 80/17. ayetindeki 'insan' kelimesiyle kastedilenin kâfir Utbe, Ümeyye bin Halef⁸⁷ ya da Mücâhid ve Süfyân es-Sevrî'ye göre⁸⁸ kâfir insan olduğunu söyleyenler olduğu gibi cins isim olduğunu⁸⁹ ve hakiki manada istiğrak ifade ettiğini söyleyenler de olmuştur.⁹⁰ Ayrıca ayetteki 'insan' kelimesinin cins isim olmasına rağmen bununla hususi bir durumun kastedildiği;⁹¹ Rabbini yalanlayan insan cinsine işaret edildiği⁹² ya da Rabbine karşı büyülenen her insanın kastedildiği de ifade edilmiştir.⁹³ Öte yandan Râzî, bazı müfessirlerin ayette geçen 'insan' kelimesi ile Hz. Peygamberin, Abdullah İbn Ümmü Mektûm'u bırakarak kendilerine yöneldiği kimselerin; bazı müfessirlerin de mali durumu üzerinden fakire üstünlük taslayan zengininin kastedildiğini, söylediklerini aktarmıştır. Buradan hareketle de Râzî, yüce Allah'ın kendilerini üstün görmeleri sebebiyle bu kimseleri kınadığını belirtmiş; gerekçe genel olduğundan hükmün de genel olması gerektiğine işaret etmiştir.⁹⁴

el-İnfîtâr 82/6. ayetindeki 'insan' kelimesiyle kastedilenin İkrime'ye göre kâfir Ubey bin Halef, İbn Abbas'a göre Esid bin Kilde⁹⁵, Ata'ya göre Velid bin Muğîre⁹⁶, 'bazı kâfirler'⁹⁷ ya da 'bütün kâfirler' olduğu ifade edilmiştir.⁹⁸ Cins isim olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁹⁹ Ayrıca [ahirette hiç kimsenin] yüce Allah'ın 'Ey Âdemoğlu seni benden ne alıkoydu, ne yaptın' şeklindeki sorusuna muhatap olmaktan kendini kurtaramayacağı da ifade edilmiştir.¹⁰⁰

el-Fecr 89/15. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle Kelbî'ye göre Ümeyye bin Halef, Ata'ya göre Utbe ya da Huzeyfe bin Muğîre, İbn Saib'e göre Ubey bin Halef¹⁰¹ Mukatil'e

87) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.186; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.31, s.57; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.217; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.8, s.337; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.401; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.6, s.205; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1174.

88) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.222,223; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.401.

89) ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, C.5, s.284; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.401; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.6, s.205.

90) İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C.30, s.120.

91) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.438.

92) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.8, s.322.

93) Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, C.9, s.337.

94) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.31, s.57.

95) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.193; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.245; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.6, s.221; Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.795.

96) İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.410.

97) en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.610.

98) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.245; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.6, s.221.

99) Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, C.21, s.302; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.8, s.342.

100) el-Hâzin, *Lübabu't-Te'vil*, C.4, s.401.

101) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.31, s.156; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.7, s.491.

göre Ümeyye bin Halef olduğunu söyleyenler olduğu gibi ayette bahsi geçen sıfatları taşıyan¹⁰² kâfirler olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁰³ Ayetteki 'insan' kelimesinin cins isim olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁰⁴

Müfessirlerin çoğunluğu tarafından¹⁰⁵ el-Alak 96/6,7. ayetlerinde geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin Ebu Cehîl¹⁰⁶ ya da kâfir insan olduğu söylenmiştir.¹⁰⁷ Ancak nefisini müstağnî gören [her] kâfirin azgınlık yapacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁸ Bunun yanında bazı müfessirler bu ayetten sûrenin sonuna kadar¹⁰⁹, bazıları 9. ayetten surenin sonuna kadar¹¹⁰ bazıları da bu surenin tamamının Ebu Cehîl hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Ancak Kurtubî, 6. ayetten surenin sonuna kadar Ebu Cehîl hakkında nazil olmuş olmasının daha uygun olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹ Diğer taraftan ayette geçen 'insan' kelimesi ile bizzat kâfir olan Ebu Cehîl'in vasfının kastedilmediği; kendisini müstağnî gördüğünde bütün kâfirlerin azgınlık göstereceği belirtilmiştir. Bunun maksadının ise ayetin zahiri hitabı ile umum manasının anlaşılması değil, şartlar oluştuğunda ondan kastedilen mananın anlaşılması olduğu ifade edilmiştir.¹¹² Râzî ise şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Rivayetler açısından her ne kadar ayette geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin Ebu Cehîl olması daha açık olsa da tüm insanların kastedilmiş olması ayetin zahiri açısından doğruya daha yakındır. Zira cenâb-ı Hak 'alaka'dan yarattığı insana birçok ihsanda bulunmasına rağmen o, arzularına uyabilmiştir. Burada da böylesi bir tutumdan men etme durumu [söz konusudur]."¹¹³ Derveze (ö.1984) de ayette insan ahlâkında var olabilecek bir hususun vurgulandığını söylemiş; insanın kendisini güçlü hissettiğinde kibirlenerek haddini aşabildiği; ayetin ise bu ahlakî tutumu kınadığı değerlendirmesini yapmıştır.¹¹⁴ Bunun yanında ayette geçen

102) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.31, s.156.

103) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.214; İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.443; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.51; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1200; Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.807.

104) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.412; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.479.

105) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.523; İbn Âşûr, *Tefsîru't- Tahrîr ve't-Tenvîr*, C.30, s.443; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.20, s.417.

106) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.225; İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.467; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.5, s.571; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l Beyân*, C.5, s.608; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.8, s.438; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.8, s.479.

107) es-Semerikandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.598.

108) Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, C.10, s.579; el-Hâzin, *Lübabu't-Te'vil*, C.4, s.448.

109) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.523; İbn Âşûr, *Tefsîru't- Tahrîr ve't-Tenvîr*, C.30, s.443; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.20, s.417.

110) el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîd*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1430, C.24, s.171; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.663; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.496.

111) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.123.

112) Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, C.10, s.579.

113) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.32, s.219.

114) Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, C.1, s.318.

'insan' kelimesi ile kimin kastedildiğinin izahı sadedinde ayetin hemen devamında yer alan 'namazdan alkoyan' kişinin Ebu Cehîl bin Hişâm; alıkonulananın ise Hz. Peygamber olduğunda hiçbir müfessirin ihtilaf etmediği, ifade edilmiştir.¹¹⁵ Buna mukabil Zemahşerî (ö. 538/1143) ise Hasani Basrî'nin (110/728), 'namazdan alkoyan' kişinin Ümeyye bin Halef; alıkonulananın ise Selman olduğunu belirttiğini, ifade etmiştir.¹¹⁶

el-Âdiyât 100/6. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin Mukatil'e göre Kurd bin Abdullah¹¹⁷, Dahhak'a göre Velid bin Muğire¹¹⁸ ya da isim belirtmeksizin kâfir insan olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹¹⁹ cins isim¹²⁰ veya bazı kâfirler olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹²¹

• 'İnsan'ın Yaratılış ve Kişilik Özelliklerine Vurgu Yapan Ayetler

en-Nahl 16/4. ayetindeki 'insan'dan maksadın Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı'nda öldürdüğü kâfir Ubey bin Halef olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹²² cins isim olduğunu ya da tevhide karşı mücadele eden kâfirler olabileceğini söyleyenler de olmuştur.¹²³

el-İsrâ 17/11. ayetinde ilk geçen 'insan' kelimesinin Nadr bin Haris, ikincisinin Hz. Âdem olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹²⁴ ilk 'insan' kelimesinin cins isim, ikincisinin ise kâfir insan olmasının muhtemel olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹²⁵ Öte yandan ayet-te geçen her iki 'insan' kelimesinin cins isim olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹²⁶ uzak bir ihtimalde olsa her iki 'insan' kelimesinin de Nadr bin Haris ya da Hz. Âdem olduğu

115) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.502.

116) ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.4, s.778; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, C.10, s.508,509.

117) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.232; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.32, s.262.

118) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.161; İz bin Abdüsselam, *Tefsîru'l-Kur'ân*, C.3, s.480.

119) ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, C.5, s.354; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.161; Mekki bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.12, s.8405; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1255; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.481; Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.818.

120) İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.506.

121) Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.5, s.589.

122) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.2, s.212; es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.2, s.226; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.3, s.179; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.2, s.550; el-Hâzin, *Lübabu't-Te'vil*, C.3, s.67; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.4, s.150.

123) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.4, s.150; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.3, s.411; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1600.

124) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.2, s.252; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.10, s.225; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.20, s.304; es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.2, s.303; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.3, s.12; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.3, s.249; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.5, s.49; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.2, s.248.

125) ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.2, s.651; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.3, s.12.

126) ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, C.3, s.229; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.1, s.442.

da söylenler de olmuştur.¹²⁷ Aynı sûrenin 100. ayetindeki ‘insan’ kelimesiyle de hassaten kâfir insan kastedilmiştir.¹²⁸ Zira Zeccâc (ö. 311/923), Mâtürîdî ve Râzî gibi müfessirler bu ayetin Hz. Peygamber’e “Yerden bize bir pınar fişkirtmadıkça sana asla inanmayacağız.” diyenlere cevap olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹ Mâtürîdî, “قَتُّورٌ” (cimri) kelimesinin hem kâfir hem de Müslümanın sıfatı olmasının muhtemel olduğunu ifade söylemiştir.¹³⁰ Hasan-ı Basî’ye (ö. 110/728) göre de ayet kâfiri ve Müslümanı kastetmektedir ki bu da aynı zamanda cumhurun görüşüdür.¹³¹

Delili, siyakında yer alan ayet¹³² olduğundan hareketle¹³³ Kehf 18/56. ayetteki ‘insan’ kelimesi ile İbn Abbas’a göre Nadr bin Haris, Kelbî’ye göre Ubey bin Halef gibi ‘kâfir insan’ın kastedildiği¹³⁴; ‘insanlar’ kelimesiyle de Hz. Peygamber devrindeki kâfirlerin kastedildiği ifade edilmiştir.¹³⁵ Bazı müfessirler ise ayetteki ‘insan’ kelimesiyle cins ismin kastedildiğini; sahih olan görüşün de bu olduğunu ifade etmişlerdir.¹³⁶

el-Enbiyâ 21/37. ayetindeki ‘insan’ kelimesiyle kastedilenin Süddî’den gelen rivayete göre Hz. Âdem¹³⁷, İbn Abbas ve Atâ’ya göre Nadr İbnu’l Haris olduğu ifade edilmiştir.¹³⁸ İnsan tabiatı gereği kendisi için zararlı da olsa pek çok şeyi acele isteyebileceğinden hareketle ayetteki ‘insan’ ile cins ismin kastedildiği ifade edilmiştir. Ayette insanın ace-

127) İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.1, s.442.

128) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.2, s.277; ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’an*, C.3, s.261; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’ân-i’l-Azîz*, C.3, s.42; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.6, s.4299; İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.3, s.56; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.3, s.233.

129) ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’an*, C.3, s.261; Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, C.7, s.119; er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebir*, C.21, s.413; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.12, s.394.

130) Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, C.7, s.119.

131) el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.3, s.233; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.10, s.335; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, C.3, s.311.

132) Bkz: 18/*el-Kehf*57.

133) ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’an*, C.3, s.296; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.11, s.5; es-Semerkindî, *Bahr’ul-Ulûm*, C.2, s.351; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’ân-i’l-Azîz*, C.3, s.69; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.6, s.4409; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.665.

134) el-Beğavî, *Meâlimû’t-Tenzîl*, C.5, s.181; el-Hâzin, *Lübabu’t-Te’vil*, C.3, s.168; en-Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî*, C.2, s.306.

135) Seâlibî, *el-Cevâhiru’l Hisân*, C.3, s.494.

136) el-Beğavî, *Meâlimû’t-Tenzîl*, C.5, s.181; el-Hâzin, *Lübabu’t-Te’vil*, C.3, s.168; Seâlibî, *el-Cevâhiru’l Hisân*, C.3, s.494; en-Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî*, C.2, s.306.

137) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.2, s.354; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C.18, s.441; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.11, s.288; er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebir*, C.22, s.144,145; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.7, s.4755; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.3, s.447; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.617; el-Beğavî, *Meâlimû’t-Tenzîl*, C.5, s.319; İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.3, s.190,191.

138) er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebir*, C.22, s.144,145; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.3, 117; Beydâvî, *Envârut’-Tenzîl*, C.4, s.51; es-Semerkindî, *Bahr’ul-Ulûm*, C.2, s.426; İbnü’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.3, s.190,191.

leciliğine vurgunun da bu sebeple olduğu söylenmiştir.¹³⁹ “Ayetteki ‘insan’, azabın ve mucizenin hemen gelmesini isteyerek ‘Bu ceza ne zaman?’ diyen; Allah’ın da bu tür davranışlarını menettiği kimselerdir.” Râzî bu açıklamasından sonra ayetin maksadının bu vasıftaki insanları zemmetmek olduğundan böyle bir manayı elde etmenin ise ayetteki ‘insan’ lafzını bütün insanlara hamletmekle mümkün olabileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁰ Diğer bazı müfessirler de bu yönde görüş beyan ederek ayetteki ‘insan’ın cins isim olmasının daha doğru olduğunu beyan etmişlerdir.¹⁴¹

el-Mü'minûn 23/12. ayetindeki ‘insan’dan maksat Hz. Âdem olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹⁴² umum ifade ettiği için cins isim olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁴³ es-Secde 32/7. ayetinde geçen ‘insan’dan maksadın da Hz. Âdem olduğunu ifade edenler olduğu gibi¹⁴⁴ Âdem ve soyu olduğunu ifade edenler de olmuştur.¹⁴⁵ Ayette geçen ‘insan’ kelimesinin cins isim olduğu da söylenmiştir.¹⁴⁶

er-Rahmân 55/3. ayetinde geçen ‘insan’ kelimesiyle bazı müfessirler Hz. Muhammed’in¹⁴⁷ bazıları da Hz. Âdem’in kastedildiğini ifade etmişlerdir.¹⁴⁸ Ancak ‘Onu

139) el-Kurtubî, *el-Câmi*, C.11, s.288.

140) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.22, s.144,145.

141) ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf*, C.3, s.117; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.4, s.51; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.4, s.82; İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.3, s.191,192.

142) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.2, s.432; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, C.4, s.8; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.49; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.19, s.15; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.23, s.264,265; el-Mâverdi, *en-Nüket*, C.4, s.47; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.14, s.176; es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.2, s.475; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'an-i'l-Azîz*, C.3, s.196; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.7, s.4948; el-Kurtubî, *el-Câmi*, C.12, s.109; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.744; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an-i'l-Azîm*, C.5, s.465; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.4, s.137; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.4, s.83; İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.3, s.248.

143) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.19, s.15; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.23, s.264, 265; el-Mâverdi, *en-Nüket*, C.4, s.47; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.14, s.176; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.5, s.411; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.4, s.137; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.4, s.83; İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.3, s.248; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.49.

144) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.65; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.20, s.173; Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, C.8, s.332; el-Kurtubî, *el-Câmi*, C.14, s.90; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.25, s.141; es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.34; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'an-i'l-Azîz*, C.3, s.381; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.9, s.5752; el-Mâverdi, *en-Nüket*, C.4, s.355; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.6, s.301; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.853; İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.3, s.438; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an-i'l-Azîm*, C.6, s.360; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.4, s.220; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.7, s.3; Bikâî, *Naẓmu'd-Dürrer*, C.15, s.244.

145) ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, C.4, s.205.

146) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.4, s.360; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.4, s.327; Ebûsûûd, *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm*, C.7, s.81.

147) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.22, s.7; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1052.

148) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.459; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.22, s.7; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l Beyân*, C.9, s.177; el-Mâverdi, *en-Nüket*, C.5, s.423; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.7, s.438; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.223.

(Allah) yarattı' lafzı dikkate alındığında bütün insan cinsinin kastedilmiş olmasının daha uygun olacağı da ifade edilmiştir. Buna gerekçe olarak da 'yarattı' ifadesine, hem Hz. Âdem hem Hz. Muhammed hem de diğer peygamberler ve insanların girmesi gösterilmiştir.¹⁴⁹ Aynı sûrenin 14. ayetindeki 'insan' kelimesinin ise te'vil ehli tarafından ittifakla Hz. Âdem olarak değerlendirildiği söylendiği gibi¹⁵⁰ ittifakla değıilde müfessirlerin çoğunluğu tarafından Hz. Âdem olarak değerlendirildiği de söylenmiştir.¹⁵¹ Zira bu müfessirlerden bazıları Hz. Âdem'in insan cinsinin aslı olduğunu söylemişlerdir.¹⁵² Diğer bazı müfessirler ise ayette geçen 'insan' kelimesini cins isim kabul etmişlerdir.¹⁵³

el-Meâric 70/19. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin Ümeyye bin Halef¹⁵⁴ ya da kâfir bir insan olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹⁵⁵ cins isim olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁵⁶ Ayette geçen 'insan' kelimesinin cins isim olduğunu; ancak işaretin kâfir insana yönelik olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁵⁷ Buna gerekçe olarak da aynı sûrenin 22. ayetindeki, yüce Allah'ın 'namaz kılanları' istisna etmesi gösterilmiştir.¹⁵⁸

el-İnsan 76/1. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin Katâde, Süddî ve İkrime'ye göre¹⁵⁹ Hz. Âdem olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹⁶⁰ insanoğlu olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁶¹ Hatta müfessirlerin çoğunluğu tarafından ayetteki 'insan' ke-

149) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.22, s.7; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.29, s.338; es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.378; Mekki bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.11, s.7212; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.17, s.152; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.5, s.423; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.7, s.438; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.223.

150) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.17, s.160.

151) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.462; İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.207; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1053; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.328; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.18, s.313; Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.709.

152) İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C.27, s.245.

153) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.226.

154) İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.338.

155) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.23, s.610; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'an-i'l-Azîz*, C.5, s.36; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.6, s.94; İz bin Abdüsselam, *Tefsîru'l-Kur'an*, C.3, s.363; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.18, s.298.

156) ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.4, s.612.

157) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.368.

158) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.30, s.643; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.538.

159) el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.6, s.161.

160) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.162; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.87; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'an-i'l-Azîz*, C.5, s.69; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1257; es-Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansur bin Mukammed, *Tefsîru'l-Kur'an*, Dâr'ul-Vatan, Riyad, 1997, C.6, s.112; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.119.

161) Sa'lebî, *el-Kesf ve'l Beyân an*, C.10, s.93; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.8, s.289; es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, C.6, s.112; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.4, s.665; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.119,120; Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, C.21, s.124.

limesiyle kastedilenin 'insanoğlu' olduğu ifade edildiği gibi¹⁶² bazı lügatçiler ve müfessirler tarafından ise cumhur görüşü olarak Hz. Âdem olduğu da ifade edilmiştir.¹⁶³ Râzî ise bir grup müfessirin, cenâb-ı Hakk'ın ayette Hz. Âdem'in yaratılışından ve devamında da âdemoğlundan¹⁶⁴ bahsetmesi sebebiyle ayetteki 'insan' kelimesi ile Hz. Âdem'in kastedildiğini, söylediğini aktarmıştır. Râzî bir grup müfessirin ise el-İnsan 76/2. ayetini delil göstererek ayetteki 'insan' kelimesiyle 'insanoğlu'nun kastedildiğini ifade ettiklerini aktarmış; ayetin bağlamına uygun olması gerekçesiyle kendisi de bu görüşü daha uygun görmüştür.¹⁶⁵

et-Târık 86/5. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden insanın kastedildiğini söyleyenler olduğu gibi¹⁶⁶ Ebu Talib'in durumu ile ilgili olarak nazil olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁶⁷ Ayette geçen 'insan' kelimesiyle 'insanoğlu'nun kastedildiğini ifade edenler de olmuştur.¹⁶⁸

Kureyş müşriklerine bir kınama olduğu ifade edilen¹⁶⁹ el-Kâf 50/16. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin Hz. Âdem olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹⁷⁰ bütün insanlar hakkında umumi bir ifade olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁷¹

el-Beled 90/4. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle Hâris bin Amr¹⁷², İbn Zeyd'e göre Hz. Âdem, Kelbî'ye göre ise Cumahioğullarından Ebu'l Esîd denilen şahıs, Sa'lebî'nin dediğine göre Velid bin Muğîre olduğu söylenmiştir.¹⁷³ Ayrıca bu sûrenin 5 ve 6. ayetlerindeki 'zanneden' kişinin de Velid bin Muğîre olduğu söylenmiştir.¹⁷⁴ Ayette geçen 'insan' kelimesinin İbn Abbas'a göre cins isim olduğunu ifade edenler de olmuştur.¹⁷⁵

162) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.408; İz bin Abdüsselam, *Tefsîru'l-Kur'ân*, C.3, s.398; İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.374.

163) İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.374.

164) Bkz: *2/el-İnsan*/76.

165) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.30, s.739.

166) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.353; es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.568; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.465; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.5, s.575.

167) es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.568; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.465.

168) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.4; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.628.

169) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.22, s.340.

170) Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.11, s.7036; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.159; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.17, s.8; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.301.

171) es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.334; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.11, s.7036; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.159; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.17, s.8; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.301; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.5, s.282.

172) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.216; es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.583.

173) İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.447; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.31, s.166; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.62.

174) el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.8, s.430; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.4, s.755.

175) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.433; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.8, s.430; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.12, s.8275; İbnû'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.447; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.62; Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.808.

et-Tîm 95/4. ayetinde geçen ‘insan’ kelimesiyle kastedilenin Ebu Cehîl, Utbe veya Şeybe; İbn Abbas’a göre Velid bin Muğîre; Ata’ya göre Kilde bin Esîd¹⁷⁶ gibi kâfir insanlar olduğunu söyleyenler olduğu gibi müfessirlerin çoğunluğu tarafından¹⁷⁷ ayetteki ‘insan’ tekil değil de çoğul anlamıyla zikredildiğinden¹⁷⁸ Hz. Âdem ve onun soyundan gelenler¹⁷⁹ olduğunu söyleyenler de olmuştur; zira onun vasfı bütün insanları içermektedir.¹⁸⁰ Ayette geçen ‘insan’ kelimesinin ‘insanların çoğu’ anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur.¹⁸¹

el-Ahkâf 46/15. ayetinde geçen ‘insan’ kelimesiyle kastedilenin Hz. Ebubekir olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹⁸² belli bir şahısla kayıtlamanın doğru olmadığını¹⁸³ dolayısıyla kastedilenin ‘insanoğlu’ olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁸⁴

el-Haşr 59/16. ayetinde geçen ‘insan’ kelimesiyle kastedilenin Ebu Cehîl olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹⁸⁵ İsrailoğullarından bir kul¹⁸⁶ ya da kâfir insan olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁸⁷ Ayette geçen ‘insan’ kelimesinin cins isim¹⁸⁸ ya da Yahudi ve münafiklar için verilmiş bir darbı mesel olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁸⁹

el-Furkân 25/29. ayetindeki ‘insan’ın Ubey bin Halef olduğunu ifade edenler olduğu gibi¹⁹⁰ şeytanla işbirliği yapan herkes hakkında geçerli olduğunu ifade edenler de olmuştur.¹⁹¹

176) es-Semerkandî, *Bahr’ul-Ulûm*, C.3, s.595; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.6, s.301; İbnû’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.4, s.464.

177) İbnû’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.4, s.464.

178) el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.6, s.301.

179) el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.20, s.114.

180) es-Semerkandî, *Bahr’ul-Ulûm*, C.3, s.595; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, C.5, s.499.

181) el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, C.3, s.277.

182) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.256; es-Semerkandî, *Bahr’ul-Ulûm*, C.3, s.288; el-Beğavî, *Meâlimû’t-Tenzîl*, C.7, s.257; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.11, s.6830; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.995; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.4, s.303; İbnû’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.4, s.107; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.276; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.16, s.194; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, C.5, s.22.

183) er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, C.28, s.15.

184) et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C.22, s.112; Seâlibî, *el-Cevâhiru’l Hisân*, C.5, s.236; Bikâî, *Nazmu’d-Dürrer*, C.17, s.145.

185) Beydâvî, *Envârut’-Tenzîl*, C.5, s.202; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C.28, s.109.

186) el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1085.

187) İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C.28, s.109.

188) en-Nehhâs, Ebû Ca’fer, *İrâbu’l-Kur’an*, Dâru’l-Kütübi’l İlmiyye, Beyrut, 1421, C.4, s.265; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, C.5, s.290; İz bin Abdüsselam, *Tefsîru’l-Kur’an*, C.3, s.304; Beydâvî, *Envârut’-Tenzîl*, C.5, s.202; Seâlibî, *el-Cevâhiru’l Hisân*, C.5, s.412; Bursevî, *Râhu’l-beyân*, C.9, s.443.

189) el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.18, s.37.

190) el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.778; İbnû’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.3, s.319.

191) el-Beğavî, *Meâlimû’t-Tenzîl*, C.6, s.81; Beydâvî, *Envârut’-Tenzîl*, C.4, s.123; en-Neseffî, *Tefsîru’n-Neseffî*, C.2, s.535; Ebûssuûd, *İrşâdu’l-Aklî’s-Selîm*, C.6, s.214.

en-Necm 53/24. ayetinde geçen 'insan'la kastedilenin Nadr ibnu'l Hâris, Velîd bin Mûğîre veya sair kâfirler olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹⁹² cins isim olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁹³

el-Kıyâmet 75/36. ayetindeki 'insan' kelimesiyle kastedilenin Ebu Cehîl ya da kâfir insan olduğunu söyleyenler olduğu gibi¹⁹⁴ insanoğlu olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁹⁵ Cumhur müteevviline (tefsircilere) göre bu sûrenin 31. ayetinden 40. ayetine kadar olan kısmının Ebu Cehîl hakkında nazil olduğu da söylenmiştir.¹⁹⁶

el-Alak 96/5. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin Hz. Âdem ya da Hz. Muhammed olduğunu belirtenler olduğu gibi¹⁹⁷ cins isim olmasının uygun olduğunu belirtenler de olmuştur.¹⁹⁸

• 'İnsan'ın Ahiretle Olan İlişkinine Vurgu Yapan Ayetler

el-İsrâ 17/13. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin Hz. Âdem olduğunu ifade edenler olduğu gibi¹⁹⁹ cins isim olduğunu ifade edenler de olmuştur.²⁰⁰ Bazı müfessirler de 'insan' kelimesiyle kastedilen hususunda özel bahis açmasalar da verdikleri manaya göre ayetteki insan'ı cins isim olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.²⁰¹

192) Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C.4, s.209; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'an-i'l-Azîz*, C.4, s.310; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1040; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.4, 424; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.17, s.104; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.393.

193) İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.319; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.5, s.327; Mahhallî ve Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.702; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C.27, s.111.

194) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.161; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.82; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.574; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C.29, s.365.

195) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.116; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.19, s.576.

196) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.161; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.406.

197) Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C.10, s.578; es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.598; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l Beyân*, C.10, s.245; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.8, s.479; İbnü'l Cevzî, *Zâdi'l-Mesîr*, C.4, s.467; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.122; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.5, s.571.

198) Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C.10, s.578; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l Beyân*, C.5, s.608; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.502; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.496; Mahhallî ve Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, C.1, s.814; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.5, s.571.

199) Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.3, s.456.

200) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.2, s.253; el-Hâzin, *Lübabu't-Te'vil*, C.3, s.124; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.2, s.652; İbnü'l Cevzî, *Zâdi'l-Mesîr*, C.3, s.13; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.5, s.50; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l Hisân*, C.3, s.456; Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, C.11, s.386.

201) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.17, s.397; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.5, s.82; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.3, s.233; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.10, s.229.

Meryem 19/66. ayetindeki ‘insan’ kelimesiyle Ebu Cehîl, Ubey bin Halef ve Velid bin Muğîre gibi ahireti inkâr eden kâfir insan’ın kastedildiği ifade edildiği gibi²⁰² insanlar arasında ayette geçen sözü sarfeden olabileceğinden hareketle cins ismin kastedildiği de ifade edilmiştir.²⁰³ Ancak öldükten sonra dirilmeyi imkânsız görebilme ihtimali insanın tabiatında mevcut olmasına rağmen, onun bu imkânsız gibi görünen hali iman ederek yok edebildiği kaydı da düşülmüştür.²⁰⁴

el-Kıyâmet 75/3. ayetindeki ‘insan’ kelimesiyle kastedilenin öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden Ebu Cehîl²⁰⁵ ya da ahireti inkâr eden kâfir insan olduğunu ifade edenler olduğu gibi²⁰⁶ cins isim²⁰⁷ ya da cins isim olmakla birlikte ayetin Kureyş kâfirlerinin sözüne bir reddiye olduğunu ifade edenler de olmuştur.²⁰⁸ Aynı sûrenin 5. ayetindeki ‘insan’ kelimesiyle kastedilenin kâfir insan olduğunu söyleyenler olduğu gibi²⁰⁹ cins isim olduğunu söyleyenler de olmuştur.²¹⁰ ‘İnsan’ kelimesiyle günah işleyip tevbe etmeyi de ihmal [edebilmesi] dolayısıyla mümin insanın kastedilmiş olabileceği de söylenmiştir.²¹¹ Bu sûrenin 10. ayetindeki ‘insan’ kelimesiyle kastedilenin Ebu Cehîl ya da kâfir insan olduğunu söyleyenler olduğu gibi²¹² cins isim olduğunu söyleyenler de olmuştur.²¹³

el-Asr 103/2. ayetinde geçen ‘el-insan’ kelimesindeki ل/ل el takısının ‘ahd’ yani belli bir şahsı veya grubu; ‘cins’ yani bütün insanları ifade etmesi bakımından çeşitli değer-

- 202) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.2, s.318; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.18, s.227; ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, C.3, s.338; es-Semerkandî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.2, s.382; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ân-i'l-Azîz*, C.3, s.102; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.5, s.245; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.7, s.4569; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.686; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.4, s.25; İbnû'l Cevzî, *Zâdi'l-Mesîr*, C.3, s.141; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.21, s.556; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.11, s.131.
- 203) el-Hâzin, *Lübabu't-Te'vil*, C.3, s.193; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.3, s.31; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.4, s.25; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.21, s.556; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.4, s.16; Ebüssüüd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, C.5, s.274.
- 204) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.21, s.556.
- 205) el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.6, s.153; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.93.
- 206) İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'ân-i'l-Azîz*, C.5, s.63; Sa'lebî, *el-Kesf ve'l Beyân*, C.10, s.82; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.8, s.280; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1153; İbnû'l Cevzî, *Zâdi'l-Mesîr*, C.4, s.369; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.93; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.571; Ebüssüüd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, C.6, s.413.
- 207) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.50; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.5, s.265.
- 208) İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.402.
- 209) İbnû'l Cevzî, *Zâdi'l-Mesîr*, C.4, s.369; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.94; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.489; Ebüssüüd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, C.6, s.414.
- 210) Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.5, s.265.
- 211) İbnû'l Cevzî, *Zâdi'l-Mesîr*, C.4, s.369.
- 212) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.159; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.8, s.282; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.97; en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî*, C.3, s.489.
- 213) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.97; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.8, s.277.

lendirmeler yapılmıştır. 'el-insan' kelimesindeki ل/el takısının 'ahd' ifade etmesinden hareketle ayette geçen 'insan' ile Ebu Leheb²¹⁴, merfu bir habere göre²¹⁵ Ebu Cehîl²¹⁶ gibi belirli insanların kastedildiğini ifade edenler olduğu gibi, isim belirtmeden Allah'a itaat etmeyen her kâfirin kastedildiğini ifade edenler de olmuştur.²¹⁷ İbn Abbas'a göre de ayet, 'Muhammed, hüsrân içindedir!' diyen Velid bin Muğîre, As bin Vâil ve Esved bin Abdulmuttalip gibi isimlerin oluşturduğu müşrik bir grubun bu sözleri üzerine nazil olmuştur.²¹⁸ Ayette geçen 'el-insan' kelimesindeki ل/el takısının 'cins' ifade etmesinden hareketle ayetteki 'insan' kelimesiyle 'âdemoğlu'nun kastedildiği de söylenmiştir.²¹⁹

en-Necm 53/39. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin Velid bin Muğîre²²⁰ ya da isim belirtmeksizin 'kâfir insan' olduğunu söyleyenler olduğu gibi²²¹ 'insanoğlu' olduğunu söyleyenler de olmuştur.²²² Diğer taraftan İbn Kesîr (ö.742/1341) ayetin Yüce Allah'a itaatten yüz çevirenlere bir kınama olduğunu söylemiş²²³; Râzî ise ayette geçen 'insan' ile mümin değil de [sadece] kâfirin kastedildiğini söyleyenlerin görüşünün zayıf olduğu dolayısıyla doğru olanın 'insanoğlu'nun kastedilmiş olabileceği kaydını düşmüştür.²²⁴

el-İnşikâk 84/6. ayetinde geçen 'insan' kelimesiyle kastedilenin kâfir Esved bin Abdil Esed²²⁵; Hz. Peygamber'e olan eziyeti, küfürdeki ısrarı ve dünyayı elde etme çabası sebebiyle Ubey bin Halef²²⁶ ya da bütün kâfirler olduğu ifade edilmiştir.²²⁷ Katâde'den gelen

214) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.235.

215) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.32, s.279.

216) Sa'lebî, *el-Keşf ve'l Beyân*, C.10, s.284.

217) es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.615; el-Beğavî, *Meâlimû't-Tenzîl*, C.8, s.522; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.12, s.8424; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1231.

218) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.32, s.279; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.179,180.

219) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.24, s.589; es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.615; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.12, s.8424; el-Mâverdî, *en-Nüket*, C.6, s.333; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.4, s.794; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.520; İz bin Abdüsselam, *Tefsîru'l-Kur'ân*, C.3, s.485; İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.487; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.5, s.336; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.20, s.179,180; en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, C.3, s.667; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.511; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, C.10, s.539; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.8, s.480.

220) et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C.22, s.541.

221) Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, C.9, s.434; el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.17, s.114.

222) es-Semerkindî, *Bahr'ul-Ulûm*, C.3, s.365; Beydâvî, *Envârut'-Tenzîl*, C.5, s.161; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, C.2, s.319; İbn Âdil, *el-Lübâb*, C.18, s.203.

223) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, C.7, s.463.

224) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.29, s.276.

225) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.199.

226) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebir*, C.31, s.97.

227) el-Kurtubî, *el-Câmi'*, C.19, s.271.

rivayete göre ise ayette geçen ‘insan’ kelimesiyle cins ismin kastedildiği ifade edilmiştir.²²⁸ Râzî ise Kaffâl’ın, tahsis makamında olmasından dolayı ayetteki ifadenin, umum ifadeden daha etkili olduğunu belirttiğini aktarmış ve kendisi de şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Ayetteki ‘insan’ kelimesiyle Hz. Peygamber’in kastedildiği ifade edilmiştir. Bu durumda ayetin manası, ‘Ey Muhammed, peygamberlik görevini yerine getirme ve kâfirlerin zulmüne tahammül gösterme hususunda çaba göster.’ demektir. Ancak yararının daha fazla olması dolayısıyla mananın genel (cins) e hamledilmesi daha uygundur. Ayrıca ayetin devamında yer alan “*Kime kitabı sağından verilirse...*”²²⁹ ifadesiyle “*Kime kitabı arkasından verilirse...*”²³⁰ ifadesi, insan cinsinin [iki tercihine işaret eder]. Bu da, ancak ‘insan’ kelimesinin cins kabul edilmesiyle elde edilebilir”²³¹

en-Nâziât 79/35. ayetindeki ‘insan’ kelimesiyle kastedilenin kâfir insan olduğunu söyleyenler olduğu gibi²³² ‘insanoğlu’ olduğunu söyleyenler de olmuştur.²³³

el-Ankebût 29/8. ayetinin, Sa’d bin Ebi Vakkas hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir.²³⁴ İbn Abbas’a göre de Ebu Cehîl’in kardeşi Ayyaş bin Ebî Rebîa hakkında nâzil olmuştur. Yine İbn Abbas’a göre ayet bütün ümmet hakkında nazil olduğu da ifade edilmiştir.²³⁵

Müminin kıyametin durumunu bildiği [tahmin ettiği] için herhangi bir soru sormaya-çağından; kâfirin ise kıyameti inkâr etmesi sebebiyle soru sorup [duracağından] hareketle²³⁶ ez-Zilzâl 99/3. ayetinde geçen ‘insan’ kelimesi ile kastedilenin, kâfir insan olduğunu söyleyenler olmuştur.²³⁷ Buna mukabil ayette anlatılan kıyametin ahvali başlangıçta hiç

228) et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C.24, s.312; es-Semerkandî, *Bahr’ul-Ulûm*, C.3, s.561; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.19, s.271; en-Nesefî, *Tefsîru’n-Nesefî*, C.3, s.619; Bikâî, *Nazmu’d-Dürer*, C.21, s.340.

229) 84/el-İnşikâk/7.

230) 84/el-İnşikâk/10.

231) er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebir*, C.31, s.97.

232) el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.19, s.207.

233) el-Hâzin, *Lübabu’t-Te’vil*, C.6, s.218; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’ân-i’l-Azîz*, C.5, s.92; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l Beyân*, C.10, s.129; el-Beğavî, *Meâlimû’t-Tenzîl*, C.8, s.330; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.19, s.207; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân-i’l-Azîm*, C.8, s.317; Ebüssuûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, C.9, s.103; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, C.5, s.459; el-Kâsımî, *Tefsîru’l-Kâsımî*, C.9, s.402.

234) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.3, s.30; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C.20, s.12; el-Beğavî, *Meâlimû’t-Tenzîl*, C.6, s.233; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.829; İbnû’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.3, s.399; Beydâvî, *Envârut’-Tenzîl*, C.4, s.189; Seâlibî, *el-Cevâhiru’l Hisân*, C.4, s.289.

235) el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.13, s.328; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, C.4, s.307,308.

236) İbnû’l Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, C.4, s.478.

237) Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C.4, s.229; el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, C.3, s.283; et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C.24, s.548; ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’an*, C.5, s.351; Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, C.10, s.597; es-Semerkandî, *Bahr’ul-Ulûm*, C.3, s.606; Mekkî bin Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, C.12, s.8390; el-Mâverdî, *en-Nuket*, C.6, s.319; el-Vâhidî, *el-Vecîz*, C.1, s.1223; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.4, s.784; İz bin Abdüsselam, *Tefsîru’l-Kur’ân*, C.5, s.153; el-Kurtubî, *el-Câmi’*, C.20, s.148; Beydâvî, *Envârut’-Tenzîl*, C.5, s.330; Suyûtî, *Tefsîru’l-Celâleyn*, C.1, s.817.

kimse tarafından bilinmediği için gerçeği öğreninceye kadar insanların birbirlerine kimi sorular soracağından²³⁸ hareketle de ayetteki 'insan' kelimesinin mümin ve kâfir tüm insanları ifade ettiğini söyleyenler de olmuştur.²³⁹ Hatta bu hususun, zanna asla yerin olmadığı cumhur müfessir görüşü ve isabetli olduğu da ifade edilmiştir.²⁴⁰ Ayrıca ayetteki 'insan' kelimesi ile '*Bu, Allah'ın vaad ettiği şeydir.*'²⁴¹ diyen kimsenin kâfir olamayacağından hareketle müminin kastedildiği söylenmiştir. Diğer taraftan Hasan-ı Basrî ise hayret ifade eden '*O (yeryüzü) na, ne oluyor?*' sözünü hem günahkâr hem de kâfirin söyleyebileceğinden hareketle ayetteki 'insan'ın mümin ve kâfir hakkında umumi bir ifade olduğunu söylemiştir.²⁴²

Sonuç

Tefsir kaynaklarında bulunan bir rivayeti ya da yorumu ilgili ayetin içeriğine ve bağlamına muvâfık olduğu gerekçesiyle tercih etmek ve manayı bu şekilde içeriklendirip değerlendirmek mümkündür. Kur'ân'ın farklı vesilelerle gelişen sosyal olaylar ve dini konular bağlamında kullandığı 'insan' kelimesinin kime veya kimlere delalet ettiğine yönelik olarak bir rivayet ya da yorum tercih edilerek ayeti buna göre içeriklendirmek de imkân dâhilindedir. Müfessirlerimiz de bunu yapmıştır. Ancak sayıca az olan belli ayetler hariç konumuzla ilgili diğer tüm ayetlerde 'insan' kelimesinin medlûlune dair rivayetlerde ve buna ilişkin yapılan yorumlarda tam bir ittifakın söz konusu olmadığı, aksine farklılıkların olduğu açıktır.

Kimi tefsir kaynaklarında yer alan "Kur'an'da geçen bütün 'insan' kelimeleri ile 'kâfir insan' kastedilmiştir." gibi kategorik bir yaklaşımı bu iddianın aktarıldığı kaynak müelliflerinin de uygun bulunmadığına; böylesi bir yaklaşımın rivayetler, müfessirlerin yaklaşımı ve yorumları göz önüne alındığında ispatlanabilir olmadığına vurgu yapmak gerekir. Bu hususta söz edilecekse, rivayetler ve manaya mutabıklık açısından Kur'an'da geçen 'insan' kelimelerinin çoğunluğu ile sadece kâfir insanın kastedilmediğinden söz etmek gerekir. Bununla beraber ilgili müfessirlerin de dile getirdiği gibi Kur'an'da geçen bütün 'insan' kelimeleri ile kâfir insanın kastedildiği hususunda bilgi sahibi değiliz. Bu durum nazarı dikkate alındığında müfessirlerimizin dikkat çektiği gibi ilgili ayetlerde yer alan 'insan' kelimesini dar bir alanda belli kişilerle mukayyed olarak tefsir etmenin isabetli olmadığı da söylenebilir. Uygun olacağını ifade edebileceğimiz anlamlandırma, medlûlünün tespitinde ihtilaf edilmeyenler hariç olmak üzere, ayetlerde geçen 'insan' kelimesini ya tümel bir kavram ya da bütün rivayetleri ve yorumları da karşılayacak şekilde

238) İbnü'l Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C.4, s.478.

239) el-Mâverdi, *en-Nüket*, C.6, s.319; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.510; el-Kurtubî, *el-Câmi*, C.20, s.148.

240) Sa'lebî, *el-Kesf ve'l Beyân*, C.5, s.615; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, C.5, s.510.

241) 36/*Yâsîn*/52.

242) er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, C.32, s.255.

‘cins isim’ olarak anlamlandırmak olmalıdır. Esasen Kur’an’ın bu ayetlerde geçen tutum ve davranışın ilgisine yönelik açık bir isimlendirmede bulunmaması, kendi yönteminin de bu olmasından kaynaklı olduğu ifade edilebilir. Bu yöntem, aynı zamanda ısrarla ilgili tüm ayetlerdeki ‘insan’ın ‘kâfir insan’ olduğunu iddia edenlerin yorumlarını da karşılayacaktır. Yüce Allah’ın ilgili tüm ayetlerdeki ‘insan’ kelimesiyle kastı ‘kâfir insan’ olsa bile, müfessirlerin dediği gibi bu durumu tam olarak bilme imkânımız olmadığından bunu ‘insanoğlu’ ile karşılamak o kişilerin ‘kâfir insan’ olmasını nefyetmeyecektir. Aynı zamanda ilgili ayetin mahiyetini de değiştirmeyecektir. Zira ayetlerde geçen ‘insan’ dan maksadın kim olduğu hususunda farklı görüşler olsa da onun üzerinden anlatılan olayın, tutumun ve davranışın niteliğinin belirlenmesinde bir ihtilaf olmadığına vurgu yapmak gerekir. Yani yüce Allah’ın ‘insan’ kelimesi üzerinden bildirdiği tutum ve davranış, belli bir kimlik ya da o kimliğe işaret eden ‘insanoğlu’ üzerinden anlatılması ayetin maksadını ve mahiyetini değiştirmemektedir. Diğer bir deyişle müminin ve kâfirin kastedildiği ifade edilenler hariç olmak üzere ilgili ayetlerde ‘insan’ kelimesi üzerinden anlatılan davranış ya da tutumun sahibi ister kâfir, ister münafık isterse mümin olsun, bunlardan herhangi birine tercihle oluşacak anlamın mahiyeti, ‘insanoğlu’ üzerinden ifade edilecek anlamın mahiyetinden farksız olacaktır.

Ayetlerde geçen ‘insan’ kelimesinin medlûlünün tespiti, ilgili ayetin anlamının doğru anlaşılabilmesi ve hükmün bağlayıcılığı açısından olmazsa olmaz bir kural olmadığı da söylenebilir. Buna yönelik şöyle bir soru sorulabilir. Böylesi bir tespit olmazsa olmaz bir kural değilse, peki tefsir ve te’vil faaliyetinin amacı nedir? Denilebilir ki herhangi bir ayet için rivayet ve yorum malzemesi, sahih anlamın elde edilebilmesi için şüphesiz ciddi bir kaynak oluşturmaktadır. Tefsir ve te’vil faaliyetlerinin doğal olarak amacı da bu kaynak vasıtasıyla sahih anlamı elde edebilmektir. Konumuz açısından sorunun cevabı ise elbette ki Kur’an’daki ‘insan’ kelimelerinin medlûlüne dair kimi rivayetleri ve yorumları, ayete ve ilgili bağlama muvafıklık açısından değerlendirip, ayeti bunlar üzerinden anlamlandırmak bir tefsir ve te’vil faaliyetidir. Ancak bir ayetteki ‘insan’ kelimesinin kimi işaret ettiğine yönelik rivayetlerin ve yorumların farklı olduğu alanlarda, hatta ittifak edilen alanlarda bile ‘insan’ kelimesinin kime işaret ettiğinin tespiti, ayetten kastın anlaşılabilmesi için asgari kural olmasa gerektir. Zira ilgili ayetteki ‘insan’ ile ister kâfir ister mümin; ister bütün müminler ister bütün kâfirler kastedilmiş olsun, bir mümin açısından ayetten anlaşılması gereken husus, o insan üzerinden anlatılan davranışın olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğudur. Bu açıdan bakıldığında da geçtiği ayetlerde ‘insan’ kelimesinin kime ya da kimlere delalet ettiğinin tespitinin, mananın net anlaşılması için asgari şart olmadığı ifade edilebilir. Muhtemelen bu nedenle, pek çok ayette ‘insan’ kelimesiyle kastedilen, rivayetler açısından belli olmasına rağmen umum mana ifade ettiği ve ayetin zahiri açısından doğruya daha yakın olduğu gerekçesiyle bu kelimeyi bazı müfessirlerin ‘cins isim’ kabul edip anlamlandırdıklarını belirtmek gerekir. Ayrıca, kapsamının geniş olmasına atıfla tercihe şayan olduğuna da vurgu yapılır. Kaldı ki tutum ve davranışlarıyla ilgili olarak müminlere yönelik olarak pek çok ayette yüce Allah “*Kâfirler gibi olmayın;*

onların davrandığı gibi davranmayın..."²⁴³ şeklindeki emirleri de o tutum ve davranışın vasfı gereği yapılmaması yönündedir. Dahası, 'insanoğlu'nun kastedildiği ifade edilenler hariç olmak üzere ayetlerde geçen 'insan' kelimesiyle 'mümin' ya da 'kâfir'in kastedildiği durumlarda da 'Sebebin hususi oluşu hükmün umumi oluşuna mani değildir.'²⁴⁴ ilkesinin geçerli oluşuna ilişkin kayıt düşülür. Hal böyle olunca geçtiği ayetlerde, kastedilenin kim ya da kimler olduğu hususunda farklı görüşler bulunan 'insan' kelimesini 'cins isim' olarak kabul edip anlamlandırmanın maksadı kaşılama daha tercih edilebilir bir yöntem olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Bikâî, İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-üver*, Dâru'l-Kitâbi'l İslamiyye, Kahire, Trz.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd, *Meâlimû't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitâbi'l Arabiyye, Beyrut, 1995.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî, *Envârut'-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1996.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, Trz.
- Derveze, M. İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru İhyâi'l Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1383.
- Ebû Hayyân, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1420.
- Ebûssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Kahire, Dâru'l-Mushaf, Trz.
- el-Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Dâru'l- Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1983.
- el-Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed, *Lübâbu't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, Dâru'l- Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, trs.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali bin Âdil, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't- Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip, *el-Muharreru'l-vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l- Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2001.

243) Bkz: 3/Âl-i İmrân/156; 8/el-Enfal/21,47; 33/el-Ahzab/69; 59/el-Haşr/19)

244) Zerkeşî, Bedruddin, Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. (thk. Yusuf Abdurrahman), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1990, C.2, s.122.

- İbnü'l Cevzî, Ebû'l-Ferec, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l- Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1422.
- İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbi, Tah: Abdullah Hâlidî, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 2015.
- İbn Ebû Zemenîn, Tahkik: Ebu Abdillâh Hasab bin Akkâşe, *Tefsîru'l-Kur'ân-i'l-Azîz*, el-Fârûk'ul-Hadîse, Kahire, 2002.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru'l- Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1961.
- İz bin Abdusselam, Ebû Muhammed Abdil Azîz bin Abdisselam, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemaluddin, *Tefsîru'l-Kâsımî*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Şam, 1957.
- el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- el-Mahallî, Ebû Abdillâh Celâluddin Muhammed – es-Suyutî, Ebu'l-Fazl Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tefsîru'l- Celâleyn*, Daru'l-Hadis, Kahire, trs.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l Uyûn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Mekkî bin Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bülûği'n-Nihâye fî İlmi Meâni'l-Kur'ân ve Tefsîrihi ve Ahkâmihi ve Cümelin min Fünûni Ulûmihi, Mecmûu Buhûsi'l-Kitâbi ve s'Sünneti*, Beyrut, 2008.
- Mukâtil bin Süleyman, Ebûl-Hasen Mukâtil b. Süleyman el Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, nşr. Abdullah Mahmud eş-Şahhâte, Dâru'l- Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, Trz.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer, *İ'râbu'l-Kur'an*, Dâru'l- Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1421.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât, Abdullah b. Ahmed, *Tefsîru'n-Nesefî* (el-Medârik), Dâru Kahraman, İstanbul, 1984.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- er-Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l- Kebir*, Daru'l Mearif, Mısır, Trz.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1418.
- es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahr'ul-Ulûm*, Trz.

- es-Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Mukammed, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâr'ul-Vatan, Riyad, 1997.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414.
- et-Taberî, Ebu Cafer İbn-i Cerir, Tah. Mahmut ve Ahmet Muhammed Şakir, *Câmiu'l-Beyân an-Te'vîli'l-Kur'ân*, Daru'l Mearif, Mısır, 1968.
- Tantavî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru'l-Vasîd li'l-Kur'ân'il-Kerîm*. Dâru Nahza, Kahire, 1997.
- el-Vâhidî, Ali b. Ahmed, *Esbâbu-Nüzûli'l-Kur'an*, Tah. Kemal B. Zağlol, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- _____, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l Azîz*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1415.
- _____, *et-Tefsîru'l- Basîd*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1430.
- ez-Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Serî, *Me'âni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l Kâsım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, Trz.
- ez-Zerkeşî, Bedruddin, Muhammed b. Abdillan, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*.(thk. Yusuf Abdurrahman), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1990.

